Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), *Cilt 5, Sayı 13, Kasım 2018, ss. 49-67.*
Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), *Volume 5, Issue 13, November 2018, pp. 49-67.*
ISSN 2148-5704
DOI Number: 10.17822/omad.2018.110
Geliş Tarihi/Received: 02.10.2018 Kabul Tarihi/Accepted: 24.11.2018

SAMSUN ŞEHRİNDE TARİHÎ YAPI MİRASİ VE ŞEHİRSEL KORUMA

Historical Heritage and Urban Conservation in Samsun City

Ali YILMAZ[*], Seyfullah GÜL[**]

Öz: Bu çalışmada, Samsun şehrindeki tarihî yapı mirasının korunması, koruma sorunları ve şehrin modern hayatına katılmalaları tartışılarak öneriler getirilmiştir. Samsun şehri, Karadeniz kıyısında eski bir yerleşim yeri olarak uzunca bir tarihî ve kültürel geçmişe sahiptir. Bununla birlikte, özellikle 1950 sonrası hızlı şehirleşme ve modernleşme hareketlerine bağlı olarak şehrin geçmişiyle ilgili tarihî ve kültürel varlıkların önemli bir bölümü yok edilmiştir. Şehirdeki mevcut tarihî mirasın büyük bölümü, şehrin kuruluş çekirdeğini oluşturan Kale Mahallesi ve yakın çevresindedir. Günümüzde şehrin merkezi iş alanına karşılık gelen bu alanlardaki günlük nüfus hareketliliği ve yoğun mekân kullanımına bağlı rant artışı, tarihî miras üzerinde büyük baskı oluşturmaktadır. Özellikle geçmişte, şehrin bu kesimindeki çok katlı yapılaşma izinleri, tarihî yapıların yok edilmelerine neden olmuştur. Şehirdeki tarihî varlıkların korunmasına ilişkin çalışmalar yakın zamanda başlamıştır. Şehrin tarihî ve kültürel kimliği açısından önem taşıyan yapı ve mekânların, şehrin sürdürülebilir gelişimi içinde korunması gerekmektedir. Tarihî mirasın korunması, şehirde yaşayanların kimlik duygusunu ve tarih bilincini geliştirmesinin yanı sıra, şehir turizmine de önemli katkı sağlayacaktır. Son dönemde bazı tarihî yapıların restore edilerek şehrin modern hayatına katılması, şehrin turizm açısından çekiciliğini artırmış, şehir kimliği ve nostalji açısından önemli katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Şehirsel Koruma, Samsun Şehri, Tarihî yapı ve mekânlar

Abstract: This study discusses the conservation of historical buildings and places and its participation in the modern city life in Samsun city. Samsun city has a long historical and cultural past as an old settlement along the coastline of Black Sea. However, as a result of the rapid urbanization and modernization movements after 1950, a great part of historical and cultural assets of the city's past was destroyed. A great part of the existing historical inheritance in the city is in Kale district which forms the core of the city. Daily population mobility and increase in rent due to intense use of places, which corresponds to central work area today, creates a great pressure on historical structures. Especially in the past, permissions for multi-storey buildings in this part of the city caused the destruction of historical structures. Works about the conservation of historical assets in the city have started recently. Buildings and places which are important in terms of the historical and cultural identity of the city should be conserved within the sustainable development of the city. In addition to developing the feeling of identity and awareness of history, conserving historical legacy will also make great contributions to city tourism. Recently, the restoration and inclusion of some historical buildings to modern life of the city has increased the attraction of the city in terms of tourism in addition to its significant contribution to the identity and nostalgia of the city.

Keywords: Urban Conservation, Samsun City, Historical Conservation

Giriş

Çevreciliğin temel bir değer hâline gelmeye başladığı günümüzde, doğal çevrenin korunması gibi tarihî (yapılaşmış) çevrenin korunması da giderek önem kazanmaktadır. "Doğa" ve "tarih" geçmişimizden bize kalan mirasın birer parçası olarak her ikisi de gerek bireysel gerekse toplumsal kimliğimizin ve refahımızın temelini oluşturdukları için, her ikisinin de

[*] (Prof. Dr.), Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Uşak/Türkiye, e-mail: ali.yilmaz@usak.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000-0002-7762-3770
[**] (Dr. Öğr. Üyesi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Samsun/Türkiye, e-mail: Seyfullah.gul@omu.edu.com, ORCID: orcid.org/0000-0002-5166-454

uygun bir şekilde korunması gerekmektedir.[1] Günümüzde, tarihî çevre bilincinin gelişmesiyle şehirlerdeki tarihî dokuların şehir bütününün ayrılmaz parçası olduğu kabul edilmekte, şehirlerin gelişim ve yenilenme planlarında tarihî dokunun korunması ve yaşatılmasının gerekliliği fikri giderek önem kazanmaktadır.

Şehirsel koruma, günümüz coğrafi çalışmaların ilgi çeken konuları arasındadır. Temel ilgi alanı insan-çevre ilişkisi olan coğrafyada, çeşitli dönemlerde ve kültürlerde çevrenin nasıl değerlendirildiği, kullanıldığı ve korunduğu önemli araştırma konularıdır. Ayrıca, bugünkü "coğrafi görünümün" açıklanmasında "geçmişe" ihtiyacımız vardır.[2] Korunması gerektiği düşünülen varlıklar, sanat ve kültür değeri taşıyan, insan eseri taşınmaz varlıklar olabildikleri gibi; konum, topografya ve iklim koşullarıyla oluşan doğal varlıklar da olabilmektedir. Şehirlerdeki tarihî mirasın korunması, şehrin devamlılığı ve şehir kimliği açılarından önem taşıdığı gibi, şehirde yaşayanların anılarını saklamakta, kimlik duygusu aşılamakta ve geçmişi hatırlatarak insanları duyarlı kılmaktadır. Ayrıca, turizm açısından çekicilik oluşturarak şehrin ekonomik ve kültürel gelişimine katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmada, Samsun şehrinin gelişim sürecinde, şehirdeki tarihî yapı ve mekânların durumu, şehir içindeki dağılımı, korunmaları ve sorunlar, şehir coğrafyası açısından ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı, günümüze kadar gelebilmiş tarihî yapı ve mekânların, zaman ve mekân dağılışlarını ortaya koymak, koruma, kullanma ve yeni fonksiyon kazandırma durumlarını ele almak ve bu konularda öneriler getirmektir. Çalışmada, şehrin tarihî gelişimi ile ilgili literatür taranmıştır. Koruma kararı alınan tarihî ve kültürel varlıklarla ilgili, Tabiat ve Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü ve İl Turizm Müdürlüğünün kayıtları ile Samsun Büyükşehir Belediyesinin İmar Koruma Planı incelenmiştir. Şehirde gözlem, inceleme ve fotoğraf çekimleri yapılmıştır.

1. Samsun'da Yerleşmenin Tarihî Gelişimi

Samsun, Anadolu'nun birçok şehri gibi oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Yazılı kaynaklara göre Samsun yöresinde yaşayan topluluklardan ismi ilk bilinen Gaşkalardır.[3] Ancak bu topluluğa ait bir yerleşme kalıntısı henüz bulunmamıştır. Samsun yöresinde ilk yerleşmelerden birisinin MÖ 3500 yıllarında, bugünkü şehir merkezinin güneydoğusunda Dündartepe (Öksürüktepe) olarak adlandırılan yerde kurulduğu bilinmektedir. Burada yapılan kazılarda, Kalkolitik, Eski Tunç ve Hitit çağlarına ait üç kültür katı belirlenmiştir.[4] Samsun'da bilinen ilk yerleşmelerden biri de MÖ 7. yüzyılda kurulduğu düşünülen Amisos adı verilen yerleşmedir.[5] Bugünkü Karasamsun Mahallesi'nde Toraman Tepe'de kurulan Amisos, tarihî dönemler içinde Persler ve Romalıların eline geçmiş, Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinden sonra Bizans egemenliğinde kalmıştır. 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de yerleşmeye Cenevizliler hâkim olmuştur. Karadeniz kıyısında güneyden ve Anadolu'nun iç kesimlerinden gelen ticaret yollarının sona erdiği önemli bir liman ve hareket noktasında yer alan Amisos, 15.yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür.

1071 Malazgirt sonrasında Anadolu'ya giren Türk boylarının Amisos'u almak için seferler düzenlediği bilinmektedir. Selçukular, II. Kılıçarslan döneminde (1156-1192) hâkimiyetlerini Amisos civarına kadar genişleterek Amisos üzerinden Bağdat'a kadar uzanan ticaret yolunu kontrol etmek amacıyla, Amisos'un hemen doğusunda deniz kıyısında yeni bir yerleşme kurarak buraya Samsun adını verdiler. Yakınlarında yer alan Amisos'a ise, "kâfir

[1] Nazmiye Özgüç, "Şehirsel Koruma ve Coğrafya", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı: 3, 1992, s. 61-122.
[2] N. Özgüç, agm. s. 65.
[3] İbrahim Tellioğlu, "Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Canik", İlkçağdan Cumhuriyete Canik, Editör: Cevdet Yılmaz, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013, s. 30.
[4] Kılıç Kökten, Nimet Özgüç, Tahsin Özgüç, "1940-1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazılarını Hakında İlk Kısa Rapor", *Belleten*, Sayı: IX/35,1945, s. 361-400.
[5] İ. Tellioğlu, agm., s. 35.

Samsun" denilmektedir.[6] Selçuklular döneminde gelişmesini sürdüren Samsun şehri, Selçukluların zayıflamasından sonra küçük beyliklerin hâkimiyetinde kalmıştır. Samsun'un Osmanlı topraklarına katılması ise (1398) Yıldırım Bayezid döneminde olmuştur. Daha sonra bir süre Canik beyleri tarafından yönetilen şehir, 1419 da I. Mehmet devrinde kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. "Kâfir Samsun" olarak adlandırılan Amisos şehri de aynı yıl (1419) Osmanlı topraklarına katılmıştır.[7] Amisos'un fethi sırasında, Türklerin şehre yaklaşması üzerine, Amisos'ta bulunan Cenevizliler şehri yakıp gemilere binerek kaçmışlardır. Yangını surların dışından seyreden Türkler, günlerce kara dumanların yükseldiği ve yangınla kül olan bu şehir kalıntılarının bulunduğu yere "Kara Samsun" adını vermişlerdir.[8] Bugün, Samsun şehrinin yerleşim alanı içinde kalan bu yer "Kara Samsun" olarak anılmaya devam etmektedir. Bu olaydan sonra Samsun'da yerleşmenin merkezi, Selçukluların kurduğu Samsun şehri olmuştur. 1419 yılında Osmanlı topraklarına katılan Samsun idari olarak önce Sivas, daha sonra Trabzon vilayetinde bağlanmıştır. 1871'de Trabzon vilayetine bağlı Canik sancağının merkezi yapılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde çevresindeki bazı yerleşmelerle birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin bir vilayeti (ili) olarak belirlenmiş, Samsun şehri de bu vilayetin merkezi yapılmıştır.

Samsun, Selçuklular döneminde önemli bir liman şehridir. Osmanlılar döneminde önceleri önemini korumakla birlikte, 15. ve 16. yüzyıllarda Karadeniz'in Osmanlı Devleti'nin iç denizi hâline gelmesi ve yabancı gemilerin girişinin yasaklanması nedeniyle, diğer Karadeniz liman şehirleri gibi, Samsun şehrinin de önemi azalmıştır.[9] 19. yüzyılın ortalarından itibaren şehir yeniden gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde Avrupalı gemilerin Karadeniz limanlarına girmesi, Bafra ve Samsun'da tütün tarımının gelişmesi ve tütün fabrikasının kurulması, Kafkasya'dan gelen göçmenlerin Trabzon limanının yanı sıra, Samsun limanını da kullanmaya başlamaları ve göçmenlerin önemli bir kısmının Samsun ve çevresine yerleşmesi şehrin gelişimini hızlandırmıştır.[10] 1869 yılında şehirde çıkan büyük yangında iş yeri, mesken, idari bina vb. çok sayıda yapının yok olmasından sonra yeni bir yapılanmaya gidilmiş ve şehir Fransız mimarın planına göre yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Taş yapının inşası için Batılı mimarlara ihtiyaç duyulmuş böylece Samsun'da Batı mimarlık kültürü ve mimarlık üslupları uygulanmaya başlanmıştır.[11] 1920'li yılların başından 1950'ye kadar dikkate değer bir artış göstermeyen şehir nüfusu, 1950'den sonra Türkiye genelindeki şehirleşme hareketlerine uygun olarak hızla artmıştır. 1950 sonrasında, Samsun şehri, coğrafi konum ve gelişmişlik özellikleri nedeniyle Orta ve Doğu Karadeniz illerinden göçlerin yöneldiği bir merkez olmuştur.[12] 1950 sonrasında şehir nüfusunun hızlı artışı ve şehir fonksiyonlarının gelişimi, başta konut olmak üzere hızlı bir yapılaşmayı ortaya çıkarmıştır. Samsun, günümüzde, Karadeniz Bölgesi'nin en büyük şehri konumundadır.

---

[6] M. Emin Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.; İbrahim Tellioğlu, agm., s. 53.

[7] Osman Köse, "Canik'in Osmanlı'lara geçişi ve Canik'te İktisadi Hayat", İlkçağdan Cumhuriyete Canik, Editör: Cevdet Yılmaz, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013, s. 80; İ. Tellioğlu, agm., s. 64.

[8] M. Emin Yolalıcı, *age.*

[9] Bayram Kodaman, "XVIII. Yüzyıl Sonunda Samsun Gümrüğü", *İkinciUluslararası Tarih Boyunca Karadeniz Bildirileri (1-3 Haziran 1988)*, Samsun 1990, s. 92-93

[10] M. Yavuz Erler, *"Karadeniz'de Avrupai Bir Kent: Samsun (1865-1875)"*, Karadeniz Tarihi Sempozyumu I. Cilt, KTÜ Yayınları, Trabzon 2007. s. 541-569; İbrahim Serbestoğlu, *Bir Taşra Şehrinde Tanzimat ve Modernleşme Canik Sancağı (1863-1865)*, Malatya, 2015; Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Karadeniz'de Uygulanması", Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri", Samsun 1988, s. 471-475.

[11] M. Yavuz Erler, *age.*

[12] İbrahim Tellioğlu, "Samsun'a Türk Yerleşiminin Tarihî Gelişimi", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9, 4, 2014, s. 1114.

2. Samsun Şehrinde Tarihî Miras ve Koruma Kararı Alınan Tarihî Yapı ve Mekânlar

Yerleşme tarihi MÖ 3500'lü yıllara kadar giden Samsun'da bilinen ilk yerleşmelere ait kalıntılar şehrin bugünkü yerleşim alanı içinde kalan höyüklerden çıkarılmaktadır. Şehir merkezinin güneydoğusunda Kılıçdede Mahallesi'nde yer alan Dündartepe'de (Öksürüktepe), yapılan kazılarda, Kalkolitik, Eski Tunç ve Hitit çağlarına ait üç kültür katı belirlenmiştir.[13] Samsun yöresi tarihî süreç içinde Hitit, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı yönetimlerinde kalan Samsun zengin tarihî ve kültürel bir geçmişe sahiptir. Birinci Dünya Savaşı sonrası Millî Mücadele'nin başladığı şehir olması açısından da ayrı bir önem taşımaktadır.

12. yüzyılın sonlarında Selçuklular tarafından deniz kıyısında kurulan Samsun şehrinin ilk kuruluş yeri, bugünkü Pazar, Kale ve Hançerli Mahallelerinin bulunduğu alanda kalmaktadır. Samsun doğrudan Türklerin kurduğu bir şehir olarak, Selçuklu şehirlerinin belirgin özelliklerini taşır. Bununla birlikte, zaman içinde farklı kültür ve milletlerden insanların gelip yerleştikleri bir şehir olmuştur. 1485 yılında şehirdeki 10 mahallenin dokuzunda Türkler, birinde Rumlar oturmaktadır.[14] Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, şehirde ticaretin gelişmesiyle, Trabzon, Ege ve İç Anadolu'dan gelen Rum ve Ermeniler ile belirli sayıda Avrupalı tüccar Samsun'a yerleşmiştir.[15] Gayrimüslim nüfus kendi kültür ve inanç değerlerini yansıtan kilise, okul, mesken, mezarlık vb. yapılar inşa etmişlerdir. 19. yüzyıldan itibaren ticaretin gelişmesiyle önemi artan şehirde Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İran devletleri konsolosluklar açmıştır. Konsolosluklar 1930'lu yıllara kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Fonksiyonları ve mimari özellikleriyle tarihî mirasın önemli bir parçasını oluşturan bu konsolosluk binaları günümüzde idari, kültürel vb. amaçlarla kullanılmaktadır. Samsun'da 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına ait önemli yapı mirası da banka binalarıdır. Daha çok batı tarzı mimari özellikler taşıyan bu binalar Kasımpaşa Caddesi üzerinde toplanmıştır. Bankalar Caddesi olarak da adlandırılan bu caddede, Emniyet Sandığı (Ziraat Bankası-1868), Osmanlı Bankası (1891), Atina Bankası (1909) ve Selânik Bankası (1900) tarihî binaları yer almaktadır. Ticaretin eskiden beri önemli olduğu Samsun'da iş yerleri, hanlar, bedesten ve arasta şeklinde tarihî ticari yapılar da yer almaktadır. 1903 Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre şehirde 14 han, 880 mağazanın bulunması 20. yüzyılın başlarında şehirde canlı bir ticaret hayatının varlığını ortaya koymaktadır.[16] Çeşme ve hamamlar fonksiyonları ve mimari özellikleriyle Türk kültürü ve tarihi açısından önemli yapılardır. 1870 yılında şehirde 54 çeşme bulunmaktadır.[17] Yakın zamana kadar varlıklarını sürdüren çeşmelerin çok azı günümüze kadar gelebilmiştir. Çeşmelerin büyük bölümü şehirde yeni cadde ve sokak sisteminin kurulması ve yapılaşma sırasında yıkılmıştır. Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre 1903 yılında Samsun'da 11 hamam bulunmaktadır.[18] Zaman içinde fonksiyonlarını kaybeden bu yapılardan ikisi günümüze kadar gelebilmiştir.

Samsun tarih boyunca çeşitli medeniyetler döneminde yerleşim yeri olmakla birlikte, geçmişte idarî veya önemli sayılabilecek bir merkez hâline gelemediğinden şehirde büyük anıtsal yapı ve sanat eserleri yer almamıştır. Şehirdeki tarihî yapı mirasının büyük bölümünü sivil mimari örnekleri oluşturmaktadır. Bunlar içinde bir ticaret ve liman şehri olması nedeniyle ticari yapılar da önemli yer tutmaktadır.

---

[13] K. Kökten, N. Özgüç, T. Özgüç, *age.*, s. 362
[14] M. E.Yolalıcı, *age.*, s. 50
[15] M. E. Yolalıcı, *age.*, s. 51
[16] Baki Sarısakal, *Bir Kentin Tarihi Samsun*, Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun 2002; A. Şevki Duymaz, "XIX. Yüzyılda Samsun'un Kentsel Gelişimine Dair Bir Kaç Mimari Örnek". Geçmişten Geleceğe Samsun, Editör: Cevdet Yılmaz,, Otak Form-Ofset, Samsun 2006, s. 443-463.
[17] B. Sarısakal, *age.* s. 41.
[18] A. Ş. Duymaz, *age.* s. 443.

Samsun'da ilk koruma kararı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 1972 yılında antik Amisos şehri kalıntıları (arkelojik sit alanı) için alınmıştır. Yine 1978 yılında şehirdeki tarihî ve kültürel yapılara ilişkin ilk envanter çalışması yapılmış ve belirli sayıda yapı için koruma kararı alınmıştır. Korunması gereken tarihî yapı ve diğer varlıkların belirlenmesine ilişkin en kapsamlı çalışma ise 1985 yılında yapılmıştır. Daha önce koruma kararı alınanlar ile birlikte şehir genelinde korunması gereken tarihî ve kültürel yapıların belirlendiği bu çalışma, günümüzde koruma ile ilgili envanterin de temelini oluşturmaktadır. Bu tarihten sonra özellikle şehir çevesindeki tarihî buluntulara bağlı olarak belirli sayıda yeni koruma kararları alınmaya devam etmektedir. Günümüzde, Samsun şehri ve yakın çevresinde (İlkadım, Atakum, Canik ve Tekkeköy) koruma kararı alınan tarihî ve kültürel varlık sayısı toplam 293'tür. Bunlardan 105'i sivil mimari örneği yapı, 129'u dinî ve kültürel yapı, 14'ü idari yapı, 5'i endüstriyel yapı, 6'sı askeri yapı, 3'ü kentsel sit alanı, 26'sı arkeolojik sit alanı, 6'sı doğal varlıktır (Tablo 1). Koruma kararı alınan tarihî ve kültürel varlıkların büyük bölümü şehrin en eski mahalleleri olan Kale, Ulugazi, Selahiye, Pazar ve Karasamsun Mahallelerinde yer almaktadır.

Tablo 1. Samsun şehrinde koruma kararı alınan tarihî, kültürel yapı ve mekânların mahallelere göre dağılımı, 2017.

	Mahalle Adı	**Toplam**	**Dinî ve Kültürel**	**Kentsel Sit**	**Sivil Mimari**	**İdari Yapı**	**Endüstriyel Yapı**	**Askerî Yapı**	**Arkeolojik Sit alanı**	**Doğal Anıt**
İlkadım	Kale	47	7	1	24	8	4	2	-	1
	Ulugazi	39	6	1	29	1	-	2	-	-
	Selahiye	30	3	1	26	-	-	-	-	-
	Pazar	19	7		6	3	-	-	-	3
	Kılıçdede	7	3		1	-	1	-	1	1
	Hançerli	7	1		6	-	-	-	-	-
	Cedit	16	11		3	-	-	-	1	1
	19 Mayıs	9	1		8	-	-	-	-	-
	Saidbey	2	1		-	1	-	-	-	-
	Kara Samsun	20	19		-	-	-	-	1	-
	Kalkanca	14	13		-	-	-	-	1	-
	Toybelen	1							1	
	Kadıköy	4	-		2	-	-	2	-	-
	Kökçüoğlu	3	3							
	Baruthane	4	3						1	
	Kuşçulu	1							1	
	Kadifekale	3	2						1	
	Uzgur	2							2	
	Gürgendağ	1							1	
	Ahullu	1							1	
	Hastanebaşı	1	1							
	Ataköy	2	1						1	
	Çelikalan	6	6							
Atakum	Büyük Kolpınar	1							1	
	Büyükoyumca	1							1	
	Meyvalı	2	2							
	Çatmaoluk	1							1	
	Körfez	5	3						2	
	Yenimahalle	3	1						2	
	Güney	1							1	
	Yukarı Aksu	1	1							
	Alanlı	2	2							
	Çamlıyazı	1	1							

Canik	Toptepe	1	1		-	-	-	-	1	-
	Hacıismail	1							1	
	Düzardıç	1							1	
	İmamlar	1							1	
	Kozlu	2	2							
	Dereler	2	2							
	Devgeriş	1	1							
	Alibeyli	3	3							
	Teknepınar	1	1							
	Demirci	2	2							
	Aşağı Avdan	1	1							
	Yeniköy	1	1							
	Çamlıyazı	1	1							
Tekkeköy	19 Mayıs	2				1			1	
	Asarağaç	1	1							
	Yazılar	1	1							
	Bakacak	1	1							
	Kutlukent	1	1							
	Büyüklü	2	2							
	Aşağıçinik	1	1							
	Sarıyurt	1	1							
	Antyeri	2	2							
	Güzelyurt	1	1							
	Yeşilalan	1	1							
	Yeşildere	1	1							
	Zafer	1	1							
	Asarağaç	1	1							
	Başköy	1	1							
	Toplam	293	129	3	105	14	5	6	26	6

2.1. Dinî ve Kültürel Yapılar

Şehirde koruma kararı alınan dinî ve kültürel 129 yapı bulunmaktadır. Dinî ve kültürel yapılar diğer yapı gruplarına göre daha kalabalık ve zengin miras oluşturmaktadır. Bu yapıların günümüze kadar gelmelerinde, bilinçli bir koruma olmasa da dolaylı korunma (çeşitli amaçlarla kullanılmaya devam edilmeleri) ve genelde taş vb. dayanıklı malzemeden yapılmış olmaları etkili olmuştur. Büyük bölümünü cami, kilise, şehitlik, kaya mezarı, okul ve medrese binalarının oluşturduğu bu yapılar daha çok Kale, Pazar, Ulugazi, Cedit ve Karasamsun Mahallelerinde toplanmaktadır.

Dinî ve kültürel yapıların önemli bir bölümünü camiler oluşturmaktadır. Samsun'da orijinal şeklini koruyarak günümüze kadar gelebilmiş en eski yapılar 14. yüzyıl İlhanlılar Dönemi'ne ait Kale Mahallesi'nde Bedesten yakınlarında yer alan Kuyumcular Camisi ve Pazar Mahallesi'ndeki Pazar Camisi'dir. Anadolu Selçuklularından sonra yöreye hâkim olan İlhanlılar tarafından yapılan bu camiler eski şehri temsil eden sur içinde kalmaktadır. Samsun'daki diğer tarihî camiler; Hançerli Mahallesi'nde Yalı Camisi (1485), Kale Mahallesi'nde Büyük Cami (1884) ve Hacı Hatun Camisi (1694), Pazar Mahallesi'nde Medrese Camisi (1767), Kurşunlu Camisi (1810); Ulugazi Mahallesi'nde Karakol Camisi, Selahiye Mahallesi'nde Selahiye Camisi, Cedit Mahallesi'nde İsa Baba Camisi ve Türbesi, Kılıçdede Mahallesi'nde Hançerli Camisi (1871) ve Kılıçdede Camisi ve Türbesi'dir. Bunlardan başka koruma kararı olmamakla birlikte Kökçüoğlu Mahallesi'ndeki Seyyid Kudbeddin Cami ve Türbesi de kuruluşu oldukça eskiye dayanan bir yapıdır. Tarihî camiler içinde İsa Baba (Ese Baba) Camisi, Kılıçdede Camisi ve Seyyid Kudbeddin Camisi ve Türbeleri Samsun'da ayrı bir önemi bulunan tarihî mekânlardır, Seyyid Kudbeddin, Kılıçdede ve İsa Baba'nın yöreye Anadolu'nun fethi sırasında (1078-1116) geldikleri ve şehit olduklarına inanılmaktadır. Şehit düştükleri yerlere türbeler ve daha sonra adlarına camiler yaptırılmıştır. Seyyid Kudbeddin 1320-21 tarihlerinde Samsun'da

vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Cami ise sonraki yıllarda türbenin yanına yaptırılmıştır.[19] Ancak, söz konusu cami ve türbelerde sonradan yapılan onarımlar ve değiştirmelerle orjinal yapı özelliklerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Bunlardan Kılıçdede Camisi, eski caminin yıkılmasından sonra yapılmış yeni bir camidir. Her üç cami ve türbeleri Samsun'un ziyaret edilen yerlerindendir. Kale Mahallesi'nde Saathane Meydanı yakınındaki Büyük Cami, oldukça merkezî bir konumdadır. 13. yüzyılda Selçuklular Dönemi'nde ahşap olarak yapılan caminin 1869 yangınında yanmasından sonra 1884 yılında kesme taştan yeniden yapılmıştır. Caminin yeniden yapımında Sultan Abdulaziz'in annesi Valide Sultan'ın büyük katkılarından dolayı Valide Camisi de denilmektedir. Büyük bir avlu içinde yer alan cami, Samsun'un en büyük camisidir (Foto 1). Ulugazi Mahallesi'nde 100. Yıl Bulvarı üzerinde yer alan Mater Dolorosa Kilisesi (1846) (İtalyan Katolik Kilisesi) dinî yapılar içinde ayrı bir öneme sahiptir. 1845 yılında Çar Nikola tarafından Tiflis Kilisesi'nden kovulan İtalyan Capucin rahipleri önce Trabzon'da Santa Mariya Kilisesi'ni daha sonra Samsun'da Mater Dolorosa Klisesi'ni kurmuşlardır.[20] Günümüzde ibadete açık olan kilise, geçmişten bu yana farklı din ve kültürden insanların şehirde bir arada yaşamalarının güzel bir örneği olarak varlığını sürdürmektedir (Foto 2).

Kale Mahallesi'nde Saathane Meydanı yakınlarında yer alan Süleyman Paşa Medresesi şehrin tarihî dokusu içinde önemli bir yapıdır. Yığma tuğladan iki katlı, at nalı şeklinde, üç tarafı kapalı ve ortada bir avlu şeklinde inşa edilmiştir (1813). Avlunun girişi Medrese Camisi'ne bakmakta ve yapı cami ile birlikte bütünlük oluşturmaktadır. Avlunun iki kenarı revaklıdır ve revak içlerinde dükkânlar yer almaktadır. Haznedarzade Süleyman Paşa vakfıyesi olan bina, bir dönem Vakıflar Bölge Müdürlüğü binası olarak kullanılmış daha sonra restore edilerek iş merkezine dönüştürülmüştür. Samsun'da koruma kararı alınan dinî ve kültürel yapılar içinde 16 kaya mezarı (antik mezar odası) bulunmaktadır. Karasamsun Mahallesi'nde Amisos antik yerleşmesinin bulunduğu alanda yedi, Kalkancı mahallesinde Baruthane Tümülüsleri sahasında dört, Atakum semtinde üç, Cedit Mahallesi ve Toptepe'de birer kaya mezarı bulunmaktadır. Kaya mezarlarından çıkan antika eşyalar Samsun arkeoloji müzesinde sergilenmektedir. Şehirde, yakın zamana ait, ancak şehrin tarihî kimliği açısından önem taşıyan iki önemli anıt da koruma kararı alınan kültürel yapılar içinde yer almaktadır. Bunlardan Cumhuriyet Meydanı Parkı'nda yer alan Atatürk Anıtı şahlanmış bir at üzerinde Atatürk heykeli ve anıt kaidesinin dört bir tarafında Millî Mücadeleyi vurgulayan figürlerden oluşmaktadır. 19 Mayıs 1919'un anısına Avusturyalı Heykeltıraş Heinz Kreppel'e yaptırılan Atatürk Anıtı, Samsun şehrinin amblemi hâline gelmiştir. Yine, Cumhuriyet Meydanı yakınlarında yer alan İlkadım Anıtı, Atatürk'ün doğumunun 100. yılında Samsun halkı tarafından yaptırılmıştır. Anıt, Atatürk ve beraberindekilerin Samsun'a ilk ayak basışlarını ve Kurtuluş mücadelesini buradan başlatmalarını ifade etmektedir.

2.2. İdari yapılar

İdari yapılar, şehrin tarihî merkezini oluşturan Kale Mahallesi ve çevresinde yer almaktadır. Hemen tamamı 19. yüzyıl ve sonrasına ait olan bu yapıların büyük bölümü 1869 yangını sonrasında şehrin yeniden imarı sırasında yapılmıştır. Genelde kesme taştan inşa edilen ve zamanın mimari özelliklerini yansıtan bu yapılar, şehirdeki tarihî dokunun en belirgin ve görkemli binalarıdır. İdari binaların zaman içinde kullanımları değişmekle birlikte, idari özelliklerini korudukları görülmektedir. Kale Mahallesi'nde eski Hükümet Konağı, Tekel Tütün İşletme Müdürlüğü binası, eski Askeri Hastane, Saathane yakınlarındaki Çarşı Karakolu, Pazar mahalesi'nde vakıflar Bölge Müdürlüğü binası ve Belediye Sarayı, Ulugazi Mahallesi'nde Karakol binası, Unkapanı Mahallesi'nde Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi ve Kılıçdede Mahallesi'nde eski Vali Konağı idari özellik taşıyan tarihî yapılardır. Bunlardan Belediye Sarayı, 1913-1914 yılları arasında eski belediye başkanlarından merhum Gebilizade Necip Bey

[19] İbrahim Serbestoğlu, "Ali Rıza Efendi'nin Teftişi Esnasında Canik ve Amasya Sancaklarında Dinî Yapıların İnşa ve Tamir Faaliyetleri*", Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 3, 2014, s. 121.
[20] B. Sarısakal, *age.*

tarafından yaptırılmıştır. Dış yüzü Ünye taşı ile kaplı bina, yontma ve süsleme sanatının güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Günümüzde Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı binası olarak kullanılmaktadır.

Samsun'daki Konsolosluk binaları fonksiyonları ve mimari özellikleriyle tarihî mirasın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bunlar günümüzde çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Bunlardan Çiflik Caddesi girişinde yer alan Fransız Konsolosluk Binası, sendika binası; Cumhuriyet Meydanı yakınlarında yer alan Avusturya-Macaristan Konsolosluk Binası, Tekel Başmüdürlüğü; Mecidiye Caddesi yakınlarında yer alan Alman Konsolosluk Binası, ecza deposu; Bankalar Caddesi'nde yer alan İtalyan Konsolosluk Binası ise iş yeri olarak kullanılmaktadır. Samsun'da 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına ait önemli yapı mirası da banka binalarıdır. Daha çok Batı tarzı mimari özellikler taşıyan bu binalar Kasımpaşa Caddesi üzerinde toplanmıştır. Bankalar Caddesi olarak da adlandırılan bu caddede, Emniyet Sandığı (Ziraat Bankası), Osmanlı Bankası, Atina Bankası ve Selânik Bankası tarihî binaları yer almaktadır (Foto 3-4). Yine bu cadde üzerinde posthane yanındaki tarihî bina banka şubesi olarak kullanılmıştır. Bu binaların bir kısmı günümüzde de çeşitli bankaların şubeleri olarak kullanılmaktadır.

2.3. Endüstriyel yapılar

Şehirdeki tarihî endüstriyel yapıların en önemlisi, Kale Mahallesi'ndeki Cumhuriyet Meydanı yakınında yer alan Samsun (Reji) Tütün Fabrikası ve fabrikaya bağlı depo, ambar ve iş yerleridir. 1887 yılında kurulan fabrika, Anadolu'daki ilk sigara fabrikalarından birisidir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Samsun'da tütün tarımı ve ticaretinin gelişmesiyle, o dönemde tütün alım satımı ve işlenmesi imtiyazına sahip Fransızlar (reji idaresi) tarafından kurulmuştur. Yüzyıldan fazla bir süre (1887-1994) üretimin sürdürüldüğü fabrika binası, şehrin tarihî kimliğinin önemli bir tanığı durumundadır.

Samsun'da demiryolu yapımının ilk yıllarında Kılıçdede Mahallesi'nde inşa edilen Lokomatif Atölyesi ve Vagon Bakım Atölyeleri şehirdeki diğer tarihî endüstriyel yapılardır. Koruma kararı alınan bu yapıların günümüzde restorasyon çalışmaları devam etmektedir. Müze (Cerrahi El Aletleri Müzesi) olarak planlanan bu yapılar, farklı bir fonksiyonla şehrin tarihî kimliğine ve modern yaşamına katılacaktır.

2.4. Askerî yapılar

Samsun'daki askerî yapılar grubunda Kale Mahallesi'nde geçmişte şehri çevreleyen sur duvarlarından iki küçük kalıntı ve 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarına ait Ulugazi Mahallesi'nde Cumhuriyet Meydanı yakınlarında yer alan eski Askerî Hastane ve Klinik, Kadıköy Mahallesi'nde 100. Yıl Bulvarı üzerindeki eski Alay Karargâh Binası ve Askerlik Şubesi koruma kararı alınan tarihî askerî yapılardır. Askerî Hastane şehirde oldukça merkezî bir konumda yer almaktadır. Boşaltıldıktan sonra uzun yıllar terk edilmiş hâlde duran tarihî bina, belediye tarafından restore edilerek önce sergi binası, daha sonra Eski Tekel Binası ve çevresindeki tarihî yapılarla birlikte alışveriş merkezine dahil edilmiştir. Eski Alay Karargâh Binası ve Askerlik Şubesi ise Askerlik Şubesi olarak fonksiyonunu sürdürmektedir.

Eski Samsun şehrinin etrafını çeviren surları Anadolu Türk beyliklerinden Danişmentlilerin 1192 yılında yaptırdığı bilinmektedir.[21] 19. yüzyılın ortalarına kadar ana hatları ile varlığını sürdürmüş, 1869 yılındaki büyük yangından sonra şehrin imarında yeni şehir planının uygulanması sırasında tamamen yıkılmıştır. Anadolu'nun deniz kıyısına kurulan tek kalesi olma özelliği gösteren tarihî yapının günümüzdeki bazı kalıntılarının "Saathane Meydanı Projesi" kapsamında ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir.

[21] Abdülhamit Tüfekçioğlu-Ali Boran, "Kitabelerin Diliyle Samsun Kalesi ve İç Kale Mescidi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 28, 2004, s. 283-290; Baki Sarısakal, *Samsun Eğitim Tarihi*, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2011, s. 27.

2.5. Sivil Mimari

Şehirde, koruma kararı alınan 105 adet sivil mimari örneği tarihî yapı bulunmaktadır. Bu yapıların büyük bölümünü meskenler oluşturmaktadır. Meskenlerin yanı sıra, az sayıda han, bedesten çarşısı vb. yapılar da bulunmaktadır. Şehrin bugünkü modern görünümü içinde geçmişi yansıtan bu yapılar şehrin değişik mahallelerinde dağınık olarak yer almakla birlikte büyük bölümü Kale, Ulugazi ve Selahiye Mahallelerindedir. Bu mahallelerde sivil mimari yapıların bir arada bulunduğu alanlar kentsel sit olarak belirlenerek koruma altına alınmıştır.

Samsun'un tarihî evleri genellikle zemin üzeri iki katlı, dış cephesi yığma tuğladan (bazı büyük yapılar taştan) iç bölmeleri bağdadi olarak yapılmıştır. İkinci katta bir çıkma mevcuttur. Çıkma, bazı yapılarda iki adet (bazen dört) ahşap veya taş direkle taşınmakta bazı yapılarda demir çubuklarla desteklenmektedir. Kırma çatısı alaturka kiremitle örtülü bu yapıların saçak altları ahşaptır. İç mekânda ortada bir sofa yer almakta, diğer odalar bu sofaya açılmaktadır. Odalarda taban ve tavan ahşap malzemelidir. Dış cepheleri yalı baskısı olarak tabir edilen ahşap kaplamalı, iç bölmeleri ahşap karkas üzerine çıta çakılmış ve katkılı harçla sıvanmış bağdadi tipi evlerdir. Günümüzde Kale, Pazar, Hançerli, Saitbey, Kadıköy ve 19 Mayıs Mahallelerinde az sayıda da olsa bağdadi tip evler varlıklarını sürdürmektedir. Yine eski binalar içinde zemin ve bodrum katları taş ve tuğladan yapılmış karşılıklı duvarları kalın lama demirleriyle bağlanmak suretiyle katları teşkil eden putrelli, tonoz döşemeli olanları da vardır.[22] Şehirdeki konak türü sivil mimari örnekleri yapılar, diğer halk meskenlerine göre daha iyi korunmuşlardır. Genelde şehrin merkezî kısmında daha göz önünde olan bu yapılar, gerek sahipleri tarafından, gerekse birçoğunun kamuya geçmesi nedeniyle merkezî ve yerel yönetim tarafından restore edilerek kullanılarak korunmuştur. Samsun'daki eski Fransız Konsolosluğu binası, İl Kültür Müdürlüğü binası, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Müdürlüğü binası, Çarşambalılar Derneği binası, Elmas Hanım Konağı gibi... Bunlardan başka, Pazar Mahallesi'nde Buğday Pazarı İskele Caddesi üzerindeki Taşhan (1508), Osmanlı Dönemi mimarisinin güzel bir örneği olarak durmaktadır. İki katlı olan Taşhan'ın dış duvarları tuğla hatıllı moloz taştan yapılmıştır. Caddeye bakan yüzde kemerli girişli bir sıra hücre (dükkân) bulunmaktadır. Orta avlunun dört tarafı tonozlu hücrelerle çevrilidir. İkinci katta revaklar ve revak içlerinde hücreler vardır. Revak sütunları dört köşe olup kemerlidir (Foto 5). Bu yapı da Sathane Meydanı Projesi kapsamında restore edilmektedir. Yine, Kale Mahallesi'nde, hâlen şehrin ticaret merkezi konumundaki kuyumcular mevkiinde yer alan Samsun Bedesteni (Süleyman Paşa Arastası); uzunca bir sokağın sağ ve soluna karşılıklı dizilmiş dükkânlar ve aralardaki kapılardan oluşan bir yapıdır. "Cihannüma"da Samsun'un "Sûk-u Muhtasar-ı" olarak geçen bu yapının Samsun Kalesi'nin şehir içinde kalan surunun sağ tarafında surlara bitişik sağlı sollu kırk dört dükkânının olduğu aktarılmaktadır. Üstü kemer şeklinde ve kapalı olan bedesten uzunsüre Sarraflar, Antikacılar, Altın ve Gümüş üzerine iş yapanlar, kuyumcular tarafından kullanılmıştır. Bir süre Beyat Pazarı olarak da kullanılan bedesten[23] günümüzde alışveriş merkezi olarak kullanılmaktadır (Foto 6). Günümüzde Cedit Mahallesi'nde 19. yüzyılın sonlarında yapılmış iki tarihî çeşme için koruma kararı alınmıştır. Koruma kararı bulunmamakla birlikte, 100. Yıl Bulvarı yakınlarında yer alan Hoca Suyu Çeşmesi; Fatih Sultan Mehmet Caddesi üzerinde Fazıl Kadı İlköğretim Okulu duvarında yer alan Kadı Çeşmesi günümüze kadar gelen tarihî çeşmelerdir. Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre 1903 yılında Samsun'da 11 hamam bulunmaktadır.[24] Zamanla işlevlerini kaybeden bu yapılardan ikisi günümüze kadar gelebilmiştir. Bunlardan Pazar Mahallesi Necipbey Caddesi üzerindeki Şifa Hamamı 15. yüzyıldan kalma bir yapıdır. Diğeri Saitbey Mahallesi'nde yer alan Çinili Hamam'dır (1650). Her iki yapı için koruma kararı alınmıştır.

---

[22] Hamza Uzuneminoğlu (Akengin), *Samsun: Bir Uygulamalı Şehir Coğrafyası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1992, s. 49.

[23] Baki Sarısakal, *Samsun'un Tarihi Mekânları Hakkında Öneriler,* http://www.bakisarisakal.com/rapor.pdf [erişim tarihi: 22.12.2017].

[24] A. Ş. Duymaz, *age.*, s. 447.

4.6. Kentsel Sit Alanları

Kentsel sit alanları, şehirsel ve yöresel nitelikleri, mimari ve sanat tarihi özellikleriyle dönemlerinin sosyoekonomik ve kültürel yapılanmasını, yaşam biçimini yansıtan yapıların bir arada bulunduğu, doku bütünlüğü gösterdiği alanlardır.[25] Samsun'da kentsel sit olarak belirlenen alanlar Kale, Selahiye ve Ulugazi Mahallelerindedir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu mahalleler şehrin tarihî çekirdeğini oluşturmaktadır. Şehirde koruma kararı alınan 293 varlığın 116'sı bu üç mahallelede yer almaktadır.

1 Nolu Kentsel Sit Alanı: Kale mahallesi sınırları içinde kalan 1 nolu sit alanı; Kale Mahallesi'ndeki Ziya Gökalp Caddesi ile Kazımpaşa Caddesi'nin kesiştiği alanda, eski banka binaları, otel, Bedesten Çarşısı ve tarihî camilerin bulunduğu yerler ile Ondokuz Mayıs Bulvarı-Atatürk Bulvarı-İstiklal Caddesi ve Osmaniye Caddeleri arasında kalan adadaki Tarihî Sigara Fabrikası, Askerî Hastane ve Sanat Sokağı'ndaki iki katlı tarihî binalar bir arada yer almaktadır (Şekil 1). Şehirdeki sivil mimari örneklerinin yoğunlaştığı bu alan, tarihî yapıların oldukça iyi korunduğu, yapıların bahçe duvarlarının dahi ayakta kaldığı tek bölgedir.[26]

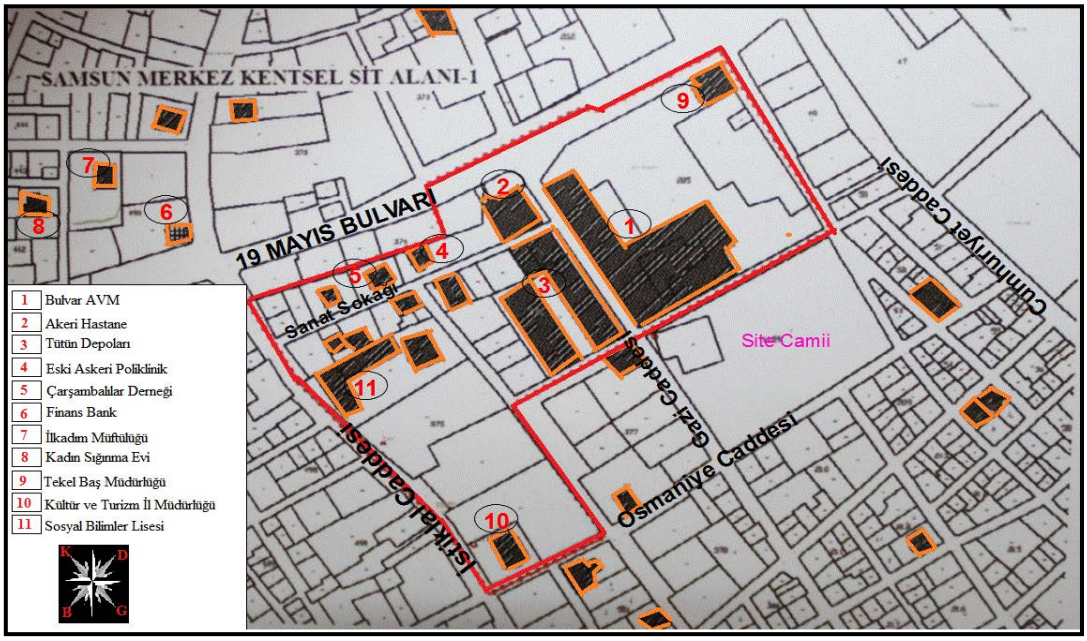

Şekil 1. Kale Mahallesi Sınırları İçerisinde Yer Alan 1 Nolu Kentsel Sit Alanı.

2 Nolu Kentsel Sit Alanı: Ulugazi Mahallesi'nde Barış Bulvarı ile 100. Yıl Bulvarı arasında kalan alanda, Askerlik Şubesi, Kilise ve çok sayıda tarihî meskenin bir arada yer aldığı mekânlar 2 nolu kentsel sit alanı olarak belirlenmiştir (Şekil 2). Sit alanında irili ufaklı parsellerden oluşan toplam 47 adet tescilli yapı bulunmaktadır. Şehrin ilk ticari merkezinin geliştiği bu alan, günümüzde de yoğun yapılaşmaya sahip ticari kullanımları barındırmaktadır. Binalar bitişik düzende olup, dar sokaklarla çevrelenmiştir. Bu cadde üzerinde bankaların bulunduğu tescilli binalar sit alanının bulunduğu eski merkezin ilk gelişme alanı olduğundan, Samsun'un ticari geçmişini anlatan önemli bir tarihî mirastır. Bankaların yanında sit bölgesinde tütün depoları ve depolama mağazaları da yer almaktadır.

[25] Kültür ve Turizm Bakanlığı, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu İlke Kararı, http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14385/419-nolu-ilke-karari-kentsel-sitler-koruma-ve-kullanma-.html. [erişim tarihi: 23.02.2018]

[26] Samsun Valiliği İl Özel İdaresi, *Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, Samsun Valiliği Yayınları, Samsun 2012.

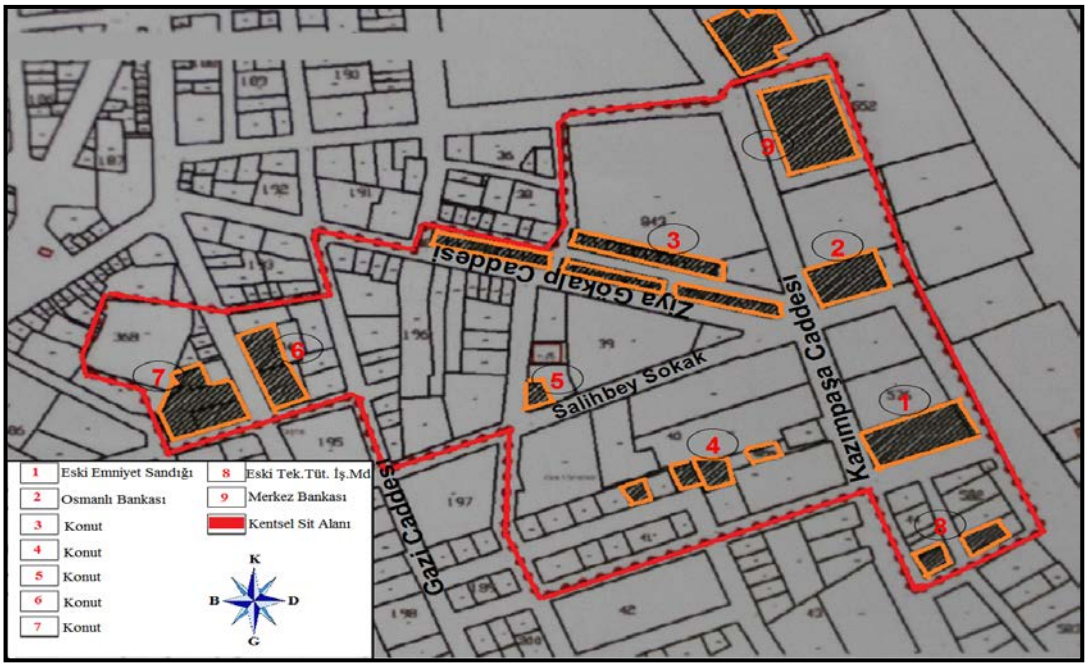

Şekil 2. Kale Mahallesi Sınırları İçerisinde Yer Alan 2 Nolu Kentsel Sit Alanı

3 Nolu Kentsel Sit Alanı: Selahiye Mahallesi'nde 100. Yıl Bulvarı boyunca Seyyid Kutbeddin Mezarlığı ile 30 Agustos İlköğretim Okulu arasına kalan adadır. Burada Acem Tekkesi, sivil mimari meskenler ve tarihî okul binaları yer almaktadır (Şekil 3). Topografik açıdan hafif meyilli olan alanda 26 adet özgün sivil mimari örneği bulunmaktadır. 1985 yılı sonrası geçiş dönemi yapılaşması içinde 30 metre genişliğinde açılan bulvar yoluna cephe niteliksiz 8-9 katlı bitişik nizam bloklar tarzı yapılaşma sonucunda, sit alanının bulvara olan cephesi tamamen kapanmış durumdadır.[27]

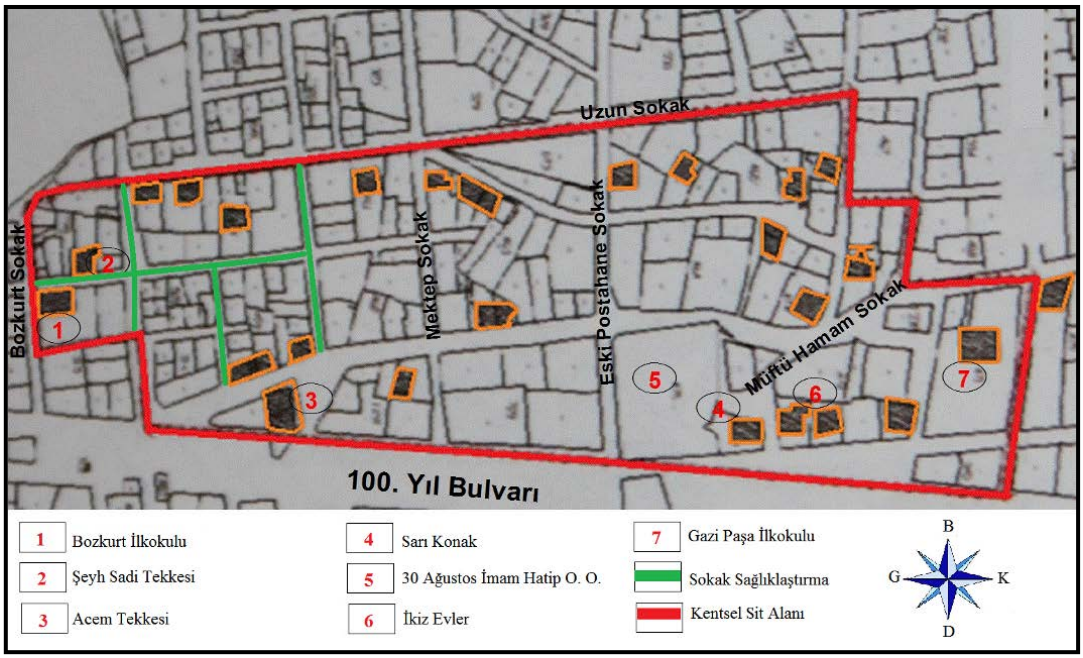

Şekil 3. Selahiye Mahallesi Sınırları İçerisinde Yer Alan 3 Nolu Kentsel Sit Alanı

[27] Samsun Valiliği İl Özel İdaresi Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, s. 71.

2.7. Arkeolojik Sit Alanları

Şehir ve yakın çevresinde 26 arkeolojik sit alanı bulunmaktadır. Bunlardan, Samsun'da bilinen ilk yerleşmenin kurulduğu Kılıçdede Mahallesi'nde I. ve II. derece arkeolojik sit alanı olan Dündartepe Höyüğü'nde yapılan kazılarda Kalkolitik, Eski Tunç ve Hitit çağlarına ait üç kültür katı belirlenmiştir.[28] Birinci kültür katında Kalkolitik Dönem'e ait yapı kalıntıları, el yapımı seramik parçaları, pişmiş toprak ağırşaklar, çakmaktaşı bıçak vs. bulunmuştur. İkinci kültür katında, Eski Tunç Çağı'na ait dörtgen planlı ev ve ocak, koyu gri renkli, içi kırmızı ya da kahverengi kaplar, kemik eşyalar, pişmiş toprak ağırşaklar bulunmuştur. Höyüğün tepesinde ve eteklerinde Hitit Dönemi'ne ait taş temelli kerpiçten evler ve taş temel kalıntıları, seramikler, pişmiş toprak mühürler, hayvan heykelcikleri, kemik iğneler bulunmuştur. Höyükte bulunan eserler Samsun Arkeoloji Müzesi'nde kronolojik olarak sergilenmektedir. Yine, Samsun-Çarşamba Karayolu kıyısında Belediye Evleri semtinde yer alan Toptepe Tümülüsleri II. derece arkeolojik sit alanı, Baruthane semtinde yer alan Baruthane Tümülüsleri ve Atakum semtinde Veteriner Müdürlüğü'nün üst tarafında yer alan Büyük Kolpınar Tümülüsü I. derece sit alanı olarak belirlenmiştir.

Samsun'da bilinen ilk yerleşmelere ait önemli arkeolojik kalıntılardan biri, şehir merkezinin kuzeybatısında, Karasamsun Mahallesi'nde Toramantepe'de yer alan MÖ 7. yüzyılda kurulduğu tahmin edilen ve 15. yüzyıl başlarına kadar varlığını sürdüren Amisos antik yerleşmesi kalıntılarıdır. II. ve III. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenen sahada Cenevizliler tarafından yapıldığı tahmin edilen Amisos Kalesi ve şehri çevreleyen surlardan bazı kalıntılar günümüze kadar gelmiştir. Şehrin Türklerin eline geçmesi sırasında Cenevizlilerin şehri yakıp yıkarak kaçmaları nedeniyle şehirdeki birçok yapının tahrip olduğu tahmin edilmektedir. Antik şehrin bulunduğu alanda henüz arkeolojik kazı çalışması yapılmamış, ancak, kaçak kazılar ve yol çalışması vb. nedenlerle ortaya çıkan bazı kalıntıların kurtarılmasına yönelik Samsun müzesi tarafından kurtarma kazıları yapılmıştır. Bu kazılarda ortaya çıkan döşeme mozaikleri, Bizans Dönemi'ne ait bir sarnıç, sütun başlıkları, kuleli bir yapı kalıntısı, çeşitli eşyalar ve beş adet antik kaya mezarı içinde bulunan altın ziynet eşyaları Amisos hazineleri olarak sergilenmektedir. 2006 yılında, Amisos antik kalıntılarının bulunduğu tepede rekreasyon ve turizm amaçlı düzenleme yapılması, ayrıca, kalıntıların bulunduğu yere yol yapımı ve sahilden tepeye teleferik ulaşımı sağlanması amisos kalıntıları arkeolojik sit alanının şehir turizmine katılması açısından önemli bir gelişme olmuştur (Foto 7).

Dündartepe ve Amisos antik yerleşme kalıntıları dışında, Samsun şehir merkezinin batısında Baruthane ve Kalkanca semtlerinde iki büyük tümülüs ile şehrin doğusunda Derbent Burnu üzerinde bir büyük tümülüs yer almaktadır. Buralarda henüz kazı çalışması yapılmadığından herhangi bir kalıntı ortaya çıkarılmamıştır. Ancak, kaçak kazılarla ortaya çıkan kaya mezarları için koruma kararı alınmıştır. Şehir ve yakın çevresindeki arkeolojik sit alanlarında, Amisos antik yerleşmesinde yapılan kurtarma kazısı dışında şehrin muhtelif yerlerinde (Kurupelit, Atakent, Kalkanca) inşaat ve yol çalışmaları nedeniyle zorunlu kazı çalışması yapılmış, ortaya çıkarılan kalıntılar kayıt altına alınmıştır.

2.8. Doğal Varlıklar

Cedit Mahallesi'nde Samsun-Bafra Karayolu kenarında yer alan mağara doğal varlık olarak koruma altına alınmıştır. Bunun yanı sıra, Pazar Mahallesi Buğday Pazarı'nda yer alan iki tarihî çınar, Saathane Meydanı ve Gaziler Otobüs Durağı'nda yer alan tarihî çınar ağaçları ve Kılıçdede Mahallesi'nde Ticaret Lisesi bahçesinde yer alan çınar ağacı koruma altına alınan tarihî doğal varlıklardır.

[28] K. Kökten vd., *age.*, s. 363.

3. Şehirsel Koruma Örnekleri

Şehirdeki tarihî miras ile ilgili yakın zamana kadar bilinçli korumadan söz edilemez. Şahıslara ait meskenler dışındaki tarihî yapıların büyük bölümü, kamuya ait gayrimenkuller olması nedeniyle yerel ve merkezî yönetimin idare, eğitim ve kültür faaliyetlerinin yürütülmesinde mekân ihtiyacına yönelik kullanıla gelmişlerdir. Dolayısıyla, bilinçli korumadan çok, çeşitli amaçlarla kullanılmaları nedeniyle dolaylı korunarak günümüze kadar gelmişlerdir. Şehir merkezindeki eski hükümet konaği, konsolosluk binaları, belediye sarayi, askerlik şubesi, banka binaları, okul binaları, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü binası, Çocuk Esirgeme Müdürlüğü binası, Vakıflar Bölge Müdürlüğü Binası, Tekel Binası bu tür dolaylı korumaya örnek verilebilir.

Şehirdeki tarihî mirasın bilinçli korunmasına yönelik çalışmalar yakın zamanda başlamıştır. Terk edilmiş ve tahrip olmaya yüz tutmuş hâlde iken restore edilip fonksiyon kazandırılarak korunan az sayıda tarihî yapıdan söz edilebilir. Samsun (Reji) Tütün Fabrikası, Askeri Hastane, Elmas Hanım Konağı (Cibran), Mıntıka Palas Oteli, Acem Tekkesi, Paşa Konağı, İkiz Evler, Sarı Konak, Bozkurt İlkokulu, Kazımpaşa Caddesi üzerindeki banka binası vd. yeniden fonksiyon kazandırılarak korunan az sayıdaki yapılara örnektir. Ulugazi Mahallesi'nde şehrin merkezi iş alanında yer alan eski Askerî Hastane uzun yıllar boş kaldıktan sonra yakın zamanda restore edilerek şehir yaşamına katılmıştır. Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a geldiği zaman kalmış olduğu Mecidiye Caddesi üzerindeki Mıntıka Palas Oteli müzeye dönüştürülerek fonksiyon kazandırılmıştır. Gazi Müzesi olarak adlandırılan bina iki katlı bağdadi bir yapıdır. Müzede Atatürk'ün kullanmış olduğu eşyalar ve fotoğraflar sergilenmektedir (Foto 8). Yine, 100. Yıl Bulvarı üzerinde yer alan Acem Tekkesi (15. yy) Restore edilerek İlkadım Belediyesi Musiki Cemiyeti binası, kafeterya ve çay salonu olarak kullanılmaktadır (Foto 9). Samsun'daki başarılı koruma örneklerinden birisi de günümüzde İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü binasıdır. 1890 yılında Banker Borluoğlu tarafından inşa ettirilen bina, 19. yüzyıl Fransız mimarisinin izlerini taşımaktadır. Bir süre okul olarak kullanılan bina daha sonra sırasıyla Halk Eğitim Merkezi, Samsun Öğretmenevi, Öğretmen Sağlık Merkezi olarak kullanılan bina yakın zamanda yeniden restore edilerek Samsun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü binası olarak kullanılmaktadır. Samsun'un en eski kız okullarından (Merkez Ünas) biri olan Bozkurt İlkokulu (1898) uzun yıllar Samsun eğitimine hizmet verdikten sonra 2015 yılında restorasyon çalışmaları tamamlanarak günümüzde İl Millî Eğitim Müdürlüğü tarafından Eğitim Müzesi ve Proje Çalışma Ofisi olarak hizmet vermektedir. Yine Kadıköy Mahallesi'nde çürümeye terk edilmiş metruk hâlde bulunan Paşa Konakları, Büyükşehir Belediyesi'nin şehirdeki tarihî binaları, yeniden fonksiyon kazandırmak amacıyla başlattığı restorasyon çalışmaları kapsamında yaşlıların, çocukların, ailelerin ve engellilerin boş zamanlarını değerlendireceği ve çeşitli faaliyetler yapabilecekleri bir mekâna dönüştürülerek Kadıköy Mahalle Kültür ve Yaşam Evleri olarak hizmet vermektedir. Selahiye Mahallesi'nde bulunan Sarı Konak ve İkiz Evler olarak bilinen tarihî konaklar restore edilerek İlkadım Belediyesi Türk İslam Sanatları Merkezi binası olarak hizmet vermektedir.

Samsun'da tek yapıların korunmasına yönelik uygulamalar dışında, yapı grubu ve mekân korumasına yönelik, Kale Mahallesi Saathane Meydanı'nda yer alan tarihî Saat Kulesi'nin aslına uygun yeniden yapılması ve çevre düzenlemesi ile "Sanat Sokağı" sokak sağlıklaştırması önemli iki uygulama olmuştur. Kale Mahallesi'nde bir sokağın her iki tarafında oldukça iyi korunmuş çok sayıda tarihî mesken ve yapının yer aldığı sokak (Sanat Sokağı), sokak sağlıklaştırılması çalışması ile sokakta yer alan iş yerleri ile beş tarihî konak tamir ve bakım görerek ya da restore edilerek idari, kültürel ve ticari amaçlı kullanımlarla şehir yaşamına katılmıştır. Sanat Sokağı, tarihî dokunun bir bütün olarak korunduğu bir yer olarak, şehrin kimliğine ve turizm çekiciliğine önemli bir katkı sağlamaktadır (Foto 10). Tarihî Saat Kulesi, Sultan II Abdülhamid tarafından 1886 yılında yaptırılmıştır. Ünye taşı kullanılarak, taş örgü tekniğinde çokgen kaideli ve gövdeli yapılan saat kulesi, 1943 yılında depremde zarar görmesinden bir süre sonra yıkılarak, aslına uygun olmayan modern bir tarzda betondan yeniden

inşa edildi (1977). 2000 yılında ise, Samsun Büyükşehir Belediyesi tarafından orijinaline uygun biçimde ve aynı taş malzeme ile yeniden inşa ettirilerek çevresi düzenlenmiştir (Foto 11).

Karadeniz Bölgesi'nin önemli tarihî endüstri yapılarından birisi olan Samsun (Reji) Tütün Fabrikası, temsil ettiği dönemin sanayi kültürü, tarihi, teknolojisi, sosyal ve mimari değerlerinin izlerini taşıması açısından şehrin hafızası için önemli bir miras konumundadır. Geçmişten bu yana Samsun halkından çok sayıda kişi bu fabrikada çalışmış ve emekli olmuştur. Şehrin merkezî iş alanında şehirde yaşayanlar için nostalji oluşturan bu tarihî bina, uzun süre terk edilmiş harap hâlde kaldıktan sonra, restore edilerek (alışveriş merkezi olarak) fonksiyon kazandırılıp şehrin modern hayatına katılmıştır (Foto 12). Tarihî fabrikanın bir sanayi müzesi olması yerine, alışveriş merkezi olarak yeniden fonksiyon kazandırılması, gelecek nesiller için tütün fabrikası olarak değil, alışveriş merkezi olarak kültür ve hafızalarda kalmasına neden olabileceği ve nesiller yok oldukça yapının endüstriyel bir miras olduğu bilgisinin yaygınlığını yitirebileceği riski bulunduğu vurgulanmaktadır.[29]

Samsun şehir kimliğini oluşturan özelliklerden birisi de Türk milletinin yapmış olduğu bağımsızlık mücadeledisine tanıklık eden tarihî yapılarıın varlığıdır. Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin toplantılarını yaptığı Sadi Tekkesi, Samsun'un millî mücadele tarihinde önemli yeri olan yapılardan birisidir. Uzun süre metruk hâlde bulunan bina ve yakınında bulunan sivil mimari örneği yapı Büyükşehir Belediyesince kamulaştırılarak restore edilip Kuva-yı Milliye Müzesi olarak hizmete sunulmuştur. Bir külliyeye şeklinde düzenlenen bu yapılar Kuva-yı Milliye Müzesi, Gazi Evi ve Anadolu tarihindeki önemli olayların animasyon gösterisinin yapıldığı Şehitler Müzesi olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Kuva-yı Milliye Müzesi'nde Samsun'da Kuva-yı Milliye toplantılarına katılanların balmumu heykelleri toplantı masası etrafında toplantı yapar durumda bulunmaktadır. Yemekhanesi ise aslına uygun olarak bezenmiştir. Alt katta orjinalinde ahır olarak kullanılan bölüm ise sergi alanı olarak düzenlenmiştir. Bir külliyeye dönüştürülen alanın bahçesindeki mezar taşları ise aslına uygun olarak bahçesinde bulunan mezarların üzerlerine yerleştirilmiştir. Gazi evi olarak düzenlenen sivil mimari örneği yapının üst katında gazilerin eşyaları sergilenmektedir (Foto 13).

Samsun şehri şehirsel koruma ve kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması konusunda yukarıda belirtilen koruma örneklerinin yanısıra, tarihsel koruma amaçlı projeyeleri de sürdürmektedir. Bu projelerden birisi "Saathane Meydanı Projesi"dir. Samsun şehrinin tarihî merkezi konumunda ve Taşhan, Süleyman Paşa Medresesi, Şifa Hamamı, Merkez Camisi, Medrese Camisi, Tarihî Belediye Binası gibi Samsun'un anıtsal yapılarının bir arada bulunduğu Saathane Meydanı son yapılan arkeolojik kazılar sonrasında kentin gelişim sürecinin doğrudan izlendiği bir alana dönüşmesi amaçlanmaktadır. Proje kapsamında arkeolojik buluntular, üzerinde gezilebilir bir cam örtü platform ile korunurken, Taşhan "Sanatçılar ve Zanaatkârlar Merkezi", Süleyman Paşa Medresesi "Samsun-Karadeniz Bölgesi Tasarım ve Uygulama Merkezi" olarak planlanmıştır. Meydana cephe veren Medrese Camisi ve Şifa Hamamı asli işlevlerini sürdürerek, anıtsallıkları ile tarihî dokuyu tamamlayacakları düşünülmektedir. Taşhan'ın kütlesel yapısıyla odak konumunda olduğu Büyük Meydan'da hafif saçaklı, gölgelikli yapısal üniteler planlanmış, deniz yönünde kottan yararlanılarak planlanan eğik çatılı mekân, sergi ve gölgelikli oturma alanı olarak tasarlanmıştır.

Samsun'da şehirsel koruma yönünde son dönemde yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi olumlu gelişmeler olmakla birlikte, özellikle şahıslara ait birçok tarihî yapı kendi hâline terk edilmiş durumdadır.

[29] Fatih Us, "Bir 19. Yüzyıl Endüstri Mirasının Yeniden Kullanımı: Samsun Tekel Tütün Fabrikası'nın Bulvar Samsun Projesi'ne Dönüşümü", *Mimarlık*, 377, 2014, s. 5.

Sonuç ve Tartışma

Samsun eski bir yerleşim yeri olmakla birlikte, geçmişe ait az sayıda yapı günümüze kadar gelebilmiştir. Şehirde geçmişten bu yana yapılaşma ve modernleşme eğilimleri, çok sayıda tarihî yapının yok olmasına neden olmuştur. Özellikle, şehir nüfusunun hızla arttığı 1950 sonrasındaki dönemde hızlı ve plansız yapılaşma ve tarihî dokunun korunmasını göz ardı eden imar uygulamaları, tarihî mirasın yok edilmesini hızlandırmıştır.

Tarihî mirasın korunması, yaşatılması ve modern şehir hayatına katılmaları konusunda şimdiye kadar az şey yapılabilmiştir. Şehirdeki imar uygulamaları, koruma açısından değerlendirildiğinde, yakın zamana kadar tarihî dokunun korunmasına önem verilmediği görülür. Şehirdeki tarihî yapıların korunmasına ilişkin ilk karar 1970'li yıllara kadar gitmekle birlikte, bilinçli şehirsel koruma fikrinin 1990'lı yılların sonlarına doğru geliştiği görülmektedir. şehirdeki koruma yaklaşımı başlangıçta sadece envanter oluşturma ve koruma kurulu kararlarından ibaret olsa da sonraki yıllarda koruma anlayışı değişerek tarihî çevrenin, şehirsel planlama süreci içinde korunması şekinde bir boyut kazandığı görülmektedir. Bu konuda 1992 yılında onaylanan Samsun Koruma Amaçlı İmar Planı önemli bir aşamadır. Son dönemde ise, şehirdeki tarihî yapıların restore edilerek şehrin modern yaşamına katıldıkları, şehrin sahip olduğu tarihî ve kültür mirasın gelecek kuşaklara aktarılması çalışmaları dikkati çekmektedir.

Samsun'da günümüze kadar ayakta kalabilmiş tarihî ve kültürel yapılar, şehir kimliği açısından da kritik önem taşımaktadır. Ortak geçmişin mirası olan bu yapılar, insanların şehirdeki yaşanmışlıklarının, toplumsal ve kişisel tarihlerinin izlerini taşımaktadır. Geçmiş, günümüz ve gelecek arasında önemli bir bağ oluşturan bu miras, insanlara birlik duygusu aşılamakta tarih ve şehirlilik bilincinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Şehirdeki mevcut tarihî ve kültürel mirasın büyük bölümü, merkezî iş alanı ve yakın çevresindedir. Bu alanlardaki günlük nüfus hareketliliği ve yoğun mekân kullanımına bağlı rant artışı, tarihî yapılar üzerinde büyük baskı oluşturmaktadır. Özellikle geçmişte, şehrin bu kesimindeki çok katlı yapılaşma izinleri, tarihî yapıların yok edilmelerine neden olmuştur.

Daha çok kültürel faydalar ile ele alınan koruma alanlarının, şehrin vazgeçilmez bir parçası olarak, şehir bütünündeki ekonomik ilişkiler ağına katılması kaçınılmazdır. Özellikle şehrin merkezî alanlarındaki ekonomik döngüler içerisinde, koruma alanları üzerindeki baskıların önüne geçilebilmeli, gelişim ve koruma kavramları arasındaki denge sağlıklı bir şekilde kurulmalıdır. Şehrin merkezî alanında yer alan tarihî yapıların otel, lokanta, iş merkezi, konut ve benzeri kullanımlara dönüştürülmesiyle ekonomik bir çözüm üretebilir.

Şehirdeki tarih ve kültür mirasından terk edilmiş harap durumda olanlar restore edilip yeni fonksiyonlar yükleyerek korunmaları sağlanmalı, şehrin çekici ve işleyen parçaları olarak şehir yaşamına kazandırılmalıdır. Tarihî mirasın şehir yaşamına katılmasında yatırımcının (özellikle kamu kesimi değil ise) yapılaşma eğilimleri ve ekonomik beklentileri kısıtlayıcı bir rol oynamaktadır. Bundan dolayı, şehrin giderek büyümesi ve şehirsel mekânda ilişkiler ağının karmaşıklaşması, korunacak alanların şehir yaşamına katılması konusunda yeni arayışları beraberinde getirecektir. Tarihî yapılarla ilgili korumayı kolaylaştıracak kullanımlar (turizm, geleneksel nitelikli ticaret ve el sanatları, konut, otel, pansiyon vb.) özendirilmeli ve mekânsal planlamayla kullanımları belirlenmelidir. Şehirlerdeki tarihî yapıların korunmasının, şehrin turizm potansiyelini önemli ölçüde artırdığı bilinmektedir.[30] Şehirdeki tarihî yapıların restore edilerek yeniden fonksiyon kazandırılması, turizm açısından taşıdıkları potansiyel değeri de açığa çıkaracaktır. Bu durum, turizmi canladırarak, şehir ekonomisine önenmli katkıda bulunacaktır.

[30] Belinda Yuen-Ng Tze Hock, "Urban Conservation in Singapore: Traditionor Tourist Bane?", *Planning Practice & Research*, Vol: 16 (1), 2001, s. 39-50.

Korumanın sosyal yönü ve kamusal faydaları, koruma çalışmalarında topluma yayılan bir işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Yerel yönetim, sağlıklı şehirleşme, çevre ve kamu yararına bir yapılaşmayı yönlendiren ve denetleyen olarak, şehirsel mirasın korunmasında birinci derecede sorumluluk taşımaktadır. Ayrıca sivil toplum kuruluşları, yerel basın ve şehir halkının çevre bilincinin artması koruma sorununun çözümünü kolaylaştıracaktır. Bu konuda halkın ve gönüllü kuruluşların koruma uygulamalarına katılımı önem taşımaktadır. Vakıflar ya da sivil toplum kuruluşlarıyla koruma konusunda kamuoyu oluşturmanın yanı sıra, restorasyon ve tarihî binaların işletilmesi konusunda, bireysel girişimler için kredi olanakları ve teknik yardım sağlamak, bu binaların kiralanması, satılması, işletilmesi konusunda bireylere yardımcı olunmalıdır.

Kaynakça

Çadırcı, Musa, "Tanzimat'ın Karadeniz'de Uygulanması", Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri", Samsun 1988, s. 471-475.

Duymaz, A. Şevki. "XIX. Yüzyılda Samsun'un Kentsel Gelişimine Dair Bir Kaç Mimari Örnek". *Geçmişten Geleceğe Samsun,* Otak Form-Ofset, Samsun 2006, 443-463.

Erler, M. Yavuz, *"Karadeniz'de Avrupai Bir Kent: Samsun (1865-1875)"*, Karadeniz Tarihi Sempozyumu I. Cilt, KTÜ Yayınları, Trabzon 2007, s. 541-569

Kodaman, Bayram, "XVIII. Yüzyıl Sonunda Samsun Gümrüğü", *İkinci Uluslararası Tarih Boyunca Karadeniz Bildirileri (1-3 Haziran 1988),* Samsun 1990, s. 92-93

Kökten, Kılıç & Özgüç, Nimet & Özgüç Tahsin, "1940-1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazılarını Hakında İlk Rapor", *Belleten,* Sayı*:* IX/35,1945, s. 361-400.

Köse, Osman, "Canik'in Osmanlı'lara geçişi ve Canik'te İktisadi Hayat", İlkçağdan Cumhuriyete Canik, Ed: Cevdet Yılmaz, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013, s. 80

Kültür ve Turizm Bakanlığı, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu İlke Kararı [erişim tarihi: 23.02.2018].

Özgüç, Nazmiye, "Şehirsel Koruma ve Coğrafya", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı: 3, 1992, s. 61-122.

Samsun Valiliği İl Özel İdaresi, *Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, Samsun Valiliği Yayınları, Samsun 2012.

Sarısakal, Baki, *Bir Kentin Tarihi Samsun*, Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun 2002.

Sarısakal, Baki, *Samsun Eğitim Tarihi*, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2011.

Sarısakal, Baki, *Samsun'un Tarihi Mekânları Hakkında Öneriler,* http://www.bakisarisakal.com/rapor.pdf [erişim tarihi: 22.12.2017].

Serbestoğlu, İbrahim, "Ali Rıza Efendi'nin Teftişi Esnasında Canik ve Amasya Sancaklarında Dinî Yapıların İnşa ve Tamir Faaliyetleri", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 2014, s. 117-139.

Serbestoğlu, İbrahim, *Bir Taşra Şehrinde Tanzimat ve Modernleşme Canik Sancağı (1863-1865),* Malatya 2015

Tellioğlu, İbrahim, "Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Canik", İlkçağdan Cumhuriyete Canik, Editör: Cevdet Yılmaz, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013, s. 30.

Tellioğlu, İbrahim, "Samsun'a Türk Yerleşiminin Tarihî Gelişimi", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* 9, 4, 2014, s. 1114.

Tüfekçioğlu, Abdülhamit- Boran, Ali, "Kitabelerin Diliyle Samsun Kalesi ve İç Kale Mescidi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 28, 2004, s. 283-290.

Us, Fatih, "Bir 19. YüzyılEndüstri Mirasının Yeniden Kullanımı: Samsun Tekel Tütün Fabrikası'nın Bulvar Samsun Projesi'ne Dönüşümü", *Mimarlık*, 377, 2014, s. 1-5.

Uzuneminoğlu (Akengin), Hamza, *Samsun: Bir Uygulamalı Şehir Coğrafyası*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992.

Yolalıcı, M. Emin, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

Yuen, Belinda- Hock, Ng Tze, "Urban Conservation in Singapore: Traditionor Tourist Bane?", *Planning Practice & Research*, Vol: 16 (1), 2001, s. 39-50.

Ekler:

Foto 1. Samsun Büyük Cami

Foto 2. Mater Dolorosa Kilisesi

Foto 3. Osmanlı Bankası Binası

Foto 4. Emniyet Sandığı (Ziraat Bankası)

Foto 5. Samsun Taşhan (Restorasyon çalışması)

Foto 6. Süleyman Paşa Arastası-Bedesten Çarşısı

Foto 7. Amisos Antik Kenti ve Antik Kent alanındaki düzenlemeler

Foto 8. Gazi Müzesi (Mıntıka Palas Oteli)

Foto 9. Acem Tekkesi

Foto 10. Sanat Sokağı

Foto 11. Samsun Saat Kulesi

Foto 12. Samsun (Reji) Tütün Fabrikası

Foto 13. Sadi Tekkesi